

Paszternák szenzációk nélkül

Aleksandar Flaker

Borisz Leonidovics Paszternák neve még mindig nem került le a világsajtó hasábjairól. Regénye, »Doktor Zsivágó« egyre több kiadásban jelenik meg. Személye körül heves vita dúl. És ebben a lármás zürzavarban, amelyben Moszkva és Stockholm, az olaszországi Fertrinelli könyvkiadóvállalat — a regény első kiadója —, a Goszizdat, a szovjet írószövetség, és a Nobel-díj bírálóbizottsága vesz részt, mintha megfeledeztek volna valamiről, éppen arról, amiért — legalábbis így szól a Svéd Tudományos Akadémia döntése — Paszternák a Nobel-díjat kapta.

Megfeledeztek — az irodalomról, mindenekelőtt Paszternák költői művéről, amely — többek között és kétségtelenül — előkészítette a talajt a terjedelmében is nagy regény számára. Nem lesz tehát fölösleges, ha — a viták ellenére is — szemügyre vesszük Paszternák irodalmi tevékenységét.

Paszternákot, egészen a »Doktor Zsivágó« megjelenéséig, kizárólag költőnek tekintették, prózai munkáit alig ismerték. Egy 1925-ben megjelent elbeszélésgyűjtemény és az 1931-ben kiadott önéletrajz- és vitairat-jellegű »Oh-rannaja gramota« a nevezetesebbek

Paszternák kevésszámú prózai írásai közül. A költészet volt az az irodalmi műfaj, amivel Paszternák leginkább foglalkozott. És éppen ez a poézis a szovjet irodalom egyik legérdekesebb jelensége, magányos sziget a szovjet irodalmi termes tengerében — kevesen olvasták, ritkán adták ki és nincs folytatója.

Paszternák költészetének témaköre nem volt újdonság sem a szovjet, sem pedig a világirodalom számára. A figyelmet a Paszternák-versek szerkezetének újszerűsége és szokatlansága keltette föl. Az olvasó, aki először veszi a kezébe ezeket a verseket, az első olvasás után meghökkenve, kétségek között teszi le a könyvet, de — ha van benne kitartás — s újra előveszi, a versek valósággal kényszerítik, hogy kutasson minden sor, minden szó jelentése után. Kitartásáért, türelméért — a negyedik vagy ötödik olvasás után — kárpótlásul nagy, bensőséges élményben lesz része. Olyan élményben, amely sohasem merülhet feledésbe, mert mindig visszatér a tudatába. Szokatlan metaforák, a mássalhangzók torlódása a motívumok és a képzettársítás meglepő változatai,

mondatszerkezete, szünetek, s mindez néhány sorba, két-három versszakba zsúfolva, tömörítve sűrítve — ez Paszternák költészete. Ezzel a jellegzetes verseléssel adott teljesen új értelmet Paszternák az orosz líra „örök” témáinak — a szerelemnek és a tájleírásnak. Lírája híd a hagyomány és az újszerűség, a meglepő a soha ki nem mondott utáni vágy között, s egyrészt az orosz költészet hagyományaira, a szenvedélyes Ljermontovra meg a klasszikusan nyugodt Puskinra, másrészt pedig a nyugateurópai, elsősorban a német költészet ismeretére támaszkodik, és a műszavak futurista használatában, új szóalkotásokban, szójátékokban a mássalhangzók nehezen kiejthető, "feszülő" kapcsolataiban úiult meg. Évszakok, tájak, az égbolt, a föld, orosz városok, falvak — Puskitól Jeszenvinig számtalan orosz költő megénekelte őket — sorakoznak föl Paszternák költeményeiben, azonban egyetlen tájleírása sem rokon a hagyományos költői tájbrázolással. Mintha sehoh sem lelhetne nyugalomra. Mintha súlyos nyugtalanságok terhelnék költeményeit, mintha minden izgalomban égne, megbombolt volna, s valami sorsdöntő, végzetes történéstre várna. Szépenhangzó, néha kemény, fanyar verseibe vigasztalanul ömlik az eső, zápor zuhog, zivatar üvölt, hóvihar süvít. És csak néha veti meg szíllárdan a lábát egy-egy Puskin-vers összhangjában, irodalmi visszaemlékezésekben, amelyek csaknem kivétel nélkül klasszikus vonatkozásúak: Puskin, Ljermontov, Goethe művei. A költő még szerelmi nyugtalanságaira is irodalmi hasonlatokban talál írt:

"Egész lényedet, a fejed búbjától a lábad ujjáig magamban hordtam aznap — mint a vidéki színész a Shakespeare-szerepet — s fejből tudtalak. A városban ödöngtem és ismételtelek."

Mintha azonban valami hiányoznék Paszternák költészetéből. Még azokból a versekből is, amelyek a forradalom éveiből erednek. Ennek az egész lírának a tárgyköre a költő bensőséges szellemi és érzésvilágába sűrűsödik, és Paszternák verslábai is ritkán lépi át háza küszöbét, kertjének ajtaját, költői képe is legtöbbször „otthoniasak” legszűkebb környezetének tárgyi világához kapcsolódnak. Azok, akik Paszternák költészetét bírálják, leggyakrabban alábbi sorait idézik:

*Tenyérem mögé bújva, tréfából
Kiszólok a szobából: gyerekek,
Mondjátok, kedvesek,
Hanyadik évszázad van odakünn?*

És ezeket a sorokat Paszternák Oroszország történelmének legmeggrázóbb pillanataiban írta!

Életfölgőse miatt és azért, mert kitarthatóan védte álláspontját, gyakran kritizálták és támadták. Szemére vetették, hogy elszakadt a valóságtól s nem dolgoz föl verseiben politikai témákat, mint Majakovszkij. Fölrótták neki, hogy szívesebben ír a csókról, szerelemről, esőről, örvénylő fellegekről, mint az öt éves tervről. Hibáztatták, mert a kongresszus történelmi napjaiban is, amikor egy hatalmas ország sorsáról döntöttek, csak a ligetekben sétáló nőket, a lomhán úszó felhőket, az alkonyatot és az égboltot látta.

Azok viszont, akik védelmükbe veszik Paszternákot, rendszerint három költeményt hoznak föl ellenérvül, két verset az 1905-ös forradalomról („Az 1905. esztendő”, „Schmidt hadnagy”) és egyet az orosz értelmiség szerepéről az októberi forradalomban („Előkelő betegség”) Hivatkoznak Paszternák történelmi érzékére, amely egynéhány lírai költeményben is megnyilvánul, s utalnak a harmincas években írt verseire, mert ezek mintha azt az ígéretet hordoznák magukban, hogy a költő közelebb kerül a „korhoz és a valósághoz”. Viszont még Paszternák védelmezői is nehezen tudnák kimutatni a kort és a valóságot a költő disszonáns ritmusáiban és verseinek szerkezetébe szőtt nyugtalanságokban. Költészetének békétlensége sohasem tűrte a sablonokat, amelyekhez mérni akarták, s a szovjet kritika nem egyszer megtorpant e dinamikus, nyugtalan és — a járatlanok számára — bonyolult, gyakran érthetetlen költészet előtt.

Ha barátja, Majakovszkij forradalomutáni költészetének prizmáján keresztül nézzük Paszternákot, apolitikusnak, a történelem iránt elfásult, érthetetlen, túlságosan irodalmi és intellektuális szoba költőnek látszik. Abban az időszakban, amikor az volt a követelmény, hogy a költészet hozzáférhető legyen a tömegek számára, amikor az irodalomtól társadalom-pedagógiai teljesítményt vártak, Paszternák bezárkózott a maga érzelmeinek búvkörébe, nyugtalanságainak falai mögé, és dacolt — kihívó költői magatartásával vagy hallgatásával. És nem akadt senki, aki megkérdezte volna: nem azonos-e ennek az érzékeny költői egyéniségnek a békétlensége a forradalmi korszak nyugtalanságával? S miközben az „örök témákról” — tájokról, szerelemről —

verselt, nem szólaltatta-e meg a maga, történelmi fordulópontot jelentő viharos korának a nyugtalanságait, megrázkódtatásait, töréseit, rezzenéseit és összeütközéseit is. A Paszternák-versek zivataraiban, hóviharaiban nem az idők szele süvít? És a költői képek, mássalhangzótorlódások és képzettársítás-fűzések összeütközéseiből nem a világok összecsapásainak robbanása hangzik?

Az az érzésem, hogy Paszternák regénye sem járt jobban, mint költészte: egyiket sem értették meg helyesen. A költő ebben a regényben — először lépve irodalmi őseinek nyomdokaiba — megkísérelte leírni látomásait a két orosz forradalom eseményeiről és az utánuk következő korszakról. És mintha ez a regény magvarázatot adna Paszternák költészetének arra a jelentős fejezetére is, amelynek tárgva a szenvedélyes szerelem és az időjárás viszontagságai.

Paszternák Jura Zsivágója a hagyományos választút elé kerül: lehiggadt, odaadó és törvényes megszentelt szerelmet érez Tonya iránt, ugyanakkor nyugtalan, viharos szenvedély hajtja Lara felé („Ó, milyen volt a szerelem! Szabad, rendkívüli, semmihez sem fogható”) És ez a végzetes Lara mindig a nagy történelmi válságok idején jelenik meg a regényben. Amikor megismerkedtünk vele — 1905-ben —, a forradalmi utcákon üdvözlö a golvók süvítését, örül, nem sokkal később egy szalóban találkozik össze Zsivágóval, hogy ezután eltűnjön a meseszövéss mellékösvényein, s csak az első világháború forgataga sodorja elő mint vöröskeresztes ápolónővért. Jurával együtt átéli a forradalmat, s utolszor a polgárháború vihara hozza őket össze valahol az Uralban. Lara ekkor már a tragikus sorsú partizánvezér, Antipov felesége. Zsivágó és Lara szerelme szimbólummá nő a regényben, és mindegyre a történesek ellentéteit és végzettségét hangsúlyozza. Egidőben a háborúval és a vérontás borzalmaival, párhuzamosan a forradalommal, amely egyáltalán nem hasonlít Zsivágó ifjúkori ideáljaihoz, Lara is behatol az intellektuel Jura zárt gondolatkörébe, mint a történelmi végzettség, életkedv, erő és szenvedély jelképe. És amint ennek a szerelmi történetnek a mozzanatai elválaszthatatlanok a történelmi eseményekhez fűződő mese részleteitől, ugyanúgy elválaszthatatlanok Paszternák regényében a történesek az

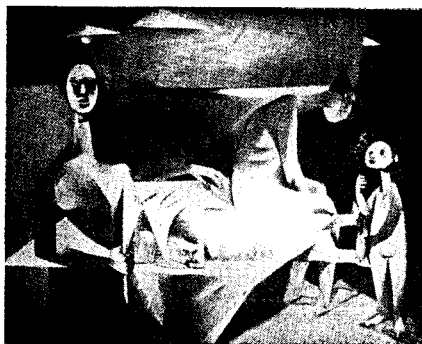
időjárás viszontagságok és nyugtalan tájak motívumaitól. Zsivágót akkor érzékeli először az olvasó, amikor ott áll anyja koporsója mellett a szemerklő őszi esőben. A viharok, záporok, havazás, a borús égbolt — amelvet az olvasó már jól ismer Paszternák verseiből. — Zsivágó életútjának elmaradhatatlan kísérői főleg azokon az oldalakon kerülnek előtérbe, amelyeken a forradalmi eseményekről esik szó. A forradalom feszültségének különös légköre alakul így ki, s ebben él Jura Zsivágó, az érzékenylelkű és szemlélődő orvos-költő.

A két kritikus-tábor figyelmét elsősorban doktor Zsivágónak a forradalomról és környezetéről való gondolatai vonták magukra, amelyek a regénynek, főleg az utolsó fejezeteknek nagy részét kitöltik. 1905 táján születtek ezek a gondolatok egy orosz intellektuel fejében, amely teli volt az idealista filozófia kategóriái szerint megfogalmazott, elvont humanista eszmékkel. Annak az orosz értelmiségi nemzedéknek a gondolatai ezek, amelynek érzelmeit költői módon a tragikus Blok fejezte ki leghívtebben. Doktor Zsivágó magára maradt gondolataival a regényben, amelynek szerkezete a piramishoz hasonló, alapja a legkülönfélébb jellemeken nyugszik, csúcán pedig csak a költő áll — néhány versével, csaknem fölöslegesen. Dr. Zsivágó gondolatvilágát, különösen pedig a regény összefüggéseiből kiragadott gondolatokat a mai szovjet olvasó — enyhén szólva — valóban elavultaknak érezheti — a vita hevében pedig szovjet elleneseknek is mondták őket. A nyugat-

európai olvasó viszont, aki nem éppen hajlamos szociális forradalmakra, vonzónak találhatja Zsivágó gondolatait, főleg azért, mert egy hajdani marburgi diák, Shakespeare fordítója, Dehmel és Rilke tisztelője írta le őket, aki a mai Moszkvában olyan nyelven és kategóriákkal szolt az orosz forradalomról, amelyek igen közel állnak a nyugateurópai polgári hagyományokhoz. Úgy vélem, hogy doktor Zsivágónak éppen ezek a gondolatai és mondásai, amelyeket — amint ez már történni szokott — összehasonlíttanak a szerző gondolatvilágával, járultak hozzá a legnagyobb mértékben az egyébként semmiképpen sem nagy irodalmi „szenzációt” jelentő regény „sikeréhez”. És mialatt a „Doktor Zsivágó”-t továbbra is dicsérik és támadják, s a könyvkiadóvállalatok föltűnést keltő példányszámban jelentetik meg, Paszternák életműve, sőt regénye is még mindig irodalmi bírálatra vár, olyan értékelésre, amelynek nem szabad „szenzációsna” lennie, aminthogy Paszternák regénye sem szenzációs, mert, alapjában véve a XIX. századbeli orosz regényírás hagyományain, legfőképpen pedig azokon az elveken alapszik, amelyeket Tolsztoj juttatott kifejezésre a „Háború és béke”-ben, s amelyeket Paszternák — a költészetével szerves kapcsolatban álló módszerekkel — csak fölújított.

Az a por, amelyet Borisz Leonidovics Paszternák körül egyrészt a nyugateurópai sajtó és propaganda, másrészt pedig a kemény és konok szovjet állásfoglalás vert föl, semmiesetre sem válik az irodalomnak és fejlődésének hasznára. Ugyanezt mondhatjuk egyébként a költő ez alkalommal megnyilvánult magatartásáról is.

B. I. fordítása

Lewis le Brocqy: A család (olaj, 1951.)